

KAŞGAR EMİRLİĞİ'NİN* OSMANLI DEVLETİ'NE TÂBİİYETİ

Çağatay GÖNDER**

Özet

Asırlar boyunca Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarında varlığını sürdürmüş olan Osmanlı Devleti bu kıtalardaki topraklarının bazılarını merkezden tayin etmiş olduğu memurlarla doğrudan idare etmiş, bazı topraklarında ise hâkimiyetini kendisine tâbi devletler aracılığıyla kurmuştur. Bu tâbiiyetlerin; sikkenin Osmanlı padişahı adına basılması, Osmanlı sancağının kullanılması, hutbenin Osmanlı padişahı adına okunması gibi çeşitli yollarla gösterildiği bilinmektedir. Yakub Han'ın Doğu Türkistan'da kurmuş olduğu Kaşgar Emirliği ise tâbiiyet şartlarını sağladığı halde birçok kaynakta göz ardı edilmektedir. 1866 yılında Yakub Han Doğu Türkistan'ı kendi idaresinde birleştirerek Kaşgar Emirliği'ni kurmuştur. Devletini kurduktan sonra iç ve dış politikalarını dengeli bir şekilde yürüten Yakub Han'ın en önemli girişimlerinden biri, Osmanlı Devleti'nin tâbiiyetine girmek olmuştur. Böylece ülke içinde ve uluslararası arenada meşruiyetini sağlamlaştırmış, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'ndan başta askerî olmak üzere birçok konuda yardım almıştır. Dönemin arşiv belgeleri, gazeteleri, askerî raporları incelendiğinde ve diğer tâbi devletlerle mukayese edildiğinde Kaşgar Emirliği'nin de Osmanlı İmparatorluğu'na tâbi devlet olarak kabul edilme mecburiyeti ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Türkistan, Kaşgar Emirliği, Yakub Han, Osmanlı Devleti, tâbiiyet

Abstract

THE OTTOMAN PROTECTION OVER KASHGAR EMIRATE

The Ottoman Empire, which maintained its presence in Asia, Africa and Europe for centuries, directly governed some of these territories by officials assigned from the center and also established its sovereignty over some others by means of states dependent on itself. It is known that these dependences were indicated by various

* Mevcut literatürde Kaşgar Hanlığı tabiri kullanılsa da dönemin arşiv belgelerinde ve gazetelerinde Kaşgar Emareti (Emirliği) tabiri kullanılmıştır.

** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü lisans öğrencisi, İstanbul, Türkiye. e-mail: cağataygonder@gmail.com

ways like coining in the name of Ottoman Sultan, using the Ottoman flag and reading khutbah on behalf of Ottoman Sultan. The Emirate of Kashgar founded by Yaqub Khan in the East Turkestan is ignored in many sources although it fulfilled the requirements of dependence. In 1866, Yaqub Khan established the Emirate of Kashgar by uniting the East Turkestan under his administration. Having established his state, one of the most important attempts of Yaqub Han, who followed his domestic and foreign policies in a balanced way, was to be dependent on the Ottoman Empire. Thus, he was able to strengthen his legitimacy in the country and international arena and at the same time received aid, notably military one, from the Ottoman Empire in many ways. When the archives, newspapers and military reports of the period are examined and when compared to the other protectorates, it becomes essential to accept also the Emirate of Kashgar as a dependent state of the Ottoman Empire.

Key Words: East Turkestan, Emirate of Kashgar, Yaqub Khan, The Ottoman Empire, dependence, protectorate

Giriş

Doğu Türkistan'da kurulmuş olan Kaşgar Hanlığı'nın Osmanlı Devleti'ne tâbiyetini incelemek için evvela Osmanlı Devleti'nin kendisine tâbi diğer devletlerle münasebetlerini irdelemek gerekmektedir. Keza Kaşgar Hanlığı ile Osmanlı Devleti arasında oluşan tâbiyet bağının hangi şartlar altında nasıl başladığı ve ne şekilde sürdüğü anlaşılmalıdır. Bunun için dönemin arşiv vesikalarına, gazetelelerine, askerî görevlilerin raporlarına değinmek zarurî görülmüştür.

Araştırma eserler kısmında önce Demetrius Charles Boulger'ın *The Life of Yakoob Beg; Athalik Ghazi, And Badaulet; Ameer of Kashgar* (Londra 1878) adlı eserini saymak gerekir. Eser Kaşgar Emirliği ve Yakub Han üzerine ayrıntılı bilgiler bulundurmakla beraber Osmanlı ve Kaşgar münasebetlerine yeteri kadar değinmemektedir. İlgili tarihlerde bölgede görev yapan Rus devlet adamı A.N. Kuropatkin'in *Kaşgarya* (Londra 1882) eseri de mühim bilgiler içermekle beraber Osmanlı Devleti ile Kaşgar Emirliği'nin ikili münasebetleri üzerinde durmamaktadır. Ülkemizde ise Türkistan bölgesi ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilere dair yayınlanmış birçok eserde Osmanlı Devleti'nin Kaşgar Emirliği ile münasebetlerine değinilmektedir. Bunların başında ilk olarak Prof. Dr. Mehmet Saray'ın *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasî Münasebetler (1775-1875)* (İstanbul 1984) eserini saymak

gerekmektedir. Bu eserin belli bölümlerinde Kaşgar Emirliği ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkinin seyri incelenmektedir. Ayrıca Prof. Dr. Kemal Karpat da *Türkiye ve Orta Asya* (İstanbul 2014) ile *İslâm'ın Siyasallaşması* (İstanbul 2013) adlı eserlerinde meselelerin üzerinde durmaktadır. Esasında ihtisas alanı tıp olan Prof. Dr. A. Ahat Andican'ın *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya* (İstanbul 2009) adlı eserinde münasebetlerin seyrine ışık tutulmaktadır. Yakın zamanda ise Yrd. Doç. Dr. Feyzullah Uygur *Doğu Türkistan Tarihi: (1864-1884)* (İstanbul 2015) isimli doktora tezinde Çin ve Doğu Türkistan kaynaklarını da kullanmış, literatüre büyük katkı sağlamıştır. Keza Dr. Nuran Koltuk editörlüğünde hazırlanan *Osmanlı Belgelerinde Doğu Türkistan* (İstanbul 2016) çalışması konuyla ilgili arşiv belgelerini bir bütün olarak da okuyucuya sunmuştur. Bunların dışında birçok makalede münasebetlerin seyrine değinilmektedir.

Bu makalede güdülen amaç önceki çalışmalardan farklı olarak Kaşgar Emirliği'nin Osmanlı Devleti'ne tâbiyetinin niteliği üzerinde durmaktır. Bu ilişkinin Osmanlı'ya tâbi diğer devletlerin ilişkileriyle de mukayeseleri yapılmaya çalışılacaktır. Böylece Kaşgar Emirliği'nin Osmanlı Devleti'ne tâbi diğer devletler içindeki konumunun aydınlatılmasına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Tâbi' olmak kelimesi Arapça kökenli olup birinin arkası sıra giden, ona uyan, boyun eğen, bağlı kalan, birinin emri altında bulunan manalarına gelir¹. Vasal kelimesi ise Latince olup Ortaçağ Avrupa'sında bir tımar (feudum) sahibinin kendisinden üstün bir beyin himayesine girmesini ifade eder. Himaye altına alınmış vasal, bu koruma karşılığında tâbi' olduğu beye karşı askerî ve diplomatik yükümlülüklerini yerine getirir. Fakat bu terim sadece Ortaçağ Avrupa idarî sisteminin terminolojisinde olmayıp, bir devletin bir diğer üstün devletin himayesine girmesi, ona tâbi' olması durumunu da ifade etmektedir². Tâbi' devlete karşı bir saldırı olduğunda metbû' devlet bunu kendisine karşı yapılmış sayar. Böyle bir koruma altına alınmış vasal devlet ise tâbi' olduğu devletin talebi doğrultusunda gerek vergi vermek, gerekse metbû' devlete askerî yardım göndermek gibi

¹ Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, Şifa Yayınevi, 2015, s. 324.

² Sandor Papp, "Vasal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: XLII, 2012, s. 531.

yükümlülükler altındadır. Bir devletin kendisiyle kara ya da deniz yoluyla bağlantısı olmayan toprak parçasına ise eksklav denilmektedir³. Etrafı Suriye topraklarıyla çevrelenmiş Caber Kalesi Türkiye Cumhuriyeti'nin eksklavı olarak gösterilebilir.

1. Osmanlı Devleti'nde Tâbiyet

Osmanlı İmparatorluğu'na da tarihin çeşitli devirlerinde birçok devlet tâbi idi. Devletin kendisine bağlı bulunan bu devletlerle ilişkisi Avrupa kaynaklarında vasallık olarak tanımlanmışsa da Osmanlı bürokrasisi, Latince kökenli bu terimi kullanmamış, bunun yerine “tâbi”, “tebaiyyet” kelimelerini kullanmıştır⁴. Osmanlı Devleti bu vasal devletlerin topraklarını da kendi toprağı olarak kabul etmiş, merkezî otoritenin güçlü olduğu dönemlerde de bunu tâbi hükümdarlara hissettirmiştir. Merkezî idarenin zayıf olduğu dönemlerde ise bu tâbi hükümdarlar genellikle merkezî otoriteyle bağlarını mümkün olduğunca koparmaya çalışmışlardır.

Çeşitli örnekler verecek olursak Kırım Hanlığı, Osmanlı İmparatorluğu'na tâbiyetinden bağımsızlığına kadar tarihî kaynaklarda daima Osmanlı toprağı olarak gösterilmiştir. Devletin merkezîyetçi yapısı arttıkça Kırım Hanlığı üzerindeki Osmanlı nüfuzu da artmıştır. Bu doğrultuda önceden Kırım hanlarının tayini, soylu sınıfındaki mirzalarca yapılmaktayken 17. yüzyıl itibarıyla bu tayinler bizzat berat-ı hümayûnla padişah tarafından yapılmaya başlanmıştır. Tâbiyetinden itibaren Kırım Hanlığı Osmanlı Devleti'ne başta askerî olmak üzere iç ve dış mücadelelerinde birçok yardımda bulunmuştu. Bu tâbiyet ilişkisi çerçevesinde hutbede de evvela padişahın, sonrasında hanın ismi zikredilmekteydi. Buna mukabil Kırım sikkeleri Osmanlı padişahlarının değil, daima Kırım hanlarının adına basılmıştı⁵.

Hicaz Emirliği'nin statüsü ise Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetinden önceki durumuyla birçok benzerlik taşımaktaydı. Tarihi süreçte Mekke Emirliği tabiriyle önceleri Mekke valiliğı, sonraları ise bölgeyi yöneten şerifler kast edilmiştir. Emirlik farklı zamanlarda

³ Philip Babcock (ed.), **Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged**, Springfield, 1981, s. 793.

⁴ Papp, **a.g.md.**, s. 532.

⁵ Halil İnalçık, “Kırım Hanlığı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XXV, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 451-453.

farklı devletlerin tâbiyetine girmiş, varlığını bölgenin büyük devletlerine tâbiyetiyle sürdürmüştür⁶. Osmanlı devrindeki Hicaz Emirliği'nde ise hutbe, padişah ve emir adına okunur; bölgenin emiri vezir rütbesiyle Osmanlı tarafından tayin edilirdi. Fakat bu tâbi' devletten asker veya vergi talep edilmezdi. Ayrıca emirlikte 19. yüzyıldan önce Osmanlı sancağı çekilmediği ve Tanzimat reformlarının da uygulanmadığı bilinmektedir⁷.

2. Kaşgar Emirliği ve Yakub Han

Tarihte Osmanlı İmparatorluğu ile tâbi' devlet statüsünde ilişkiler yürütmüş olan bir devlet daha bulunmaktadır. Doğu Türkistan'da Yakub Han'ın kurmuş olduğu Kaşgar Emirliği yahut Kaşgar Hanlığı, kaynaklarda gösterilmese de Osmanlı Devleti'yle mevcut münasebetleri zikredilen tâbi' devletlerle aynı statüdeydi. Osmanlı İmparatorluğu tâbiyetindeki bu eksklav devlet, Türkistan'ın "ilk yarı modern devleti" olarak görülmektedir⁸.

Konunun anlaşılabilmesi için evvela Kaşgar Hanlığı'nın kurulduğu coğrafyayı ve bölgedeki tarihî süreci incelemek gerekmektedir. Kaşgar Hanlığı'nın kurulduğu Doğu Türkistan; Çin, Batı Türkistan, Afganistan, Hindistan ve Rusya ile çevrili olup jeopolitik açıdan Asya'nın en mühim merkezlerindedir. Ülke 600.000 km²'si çöllerle kaplı olmak üzere çok çeşitli ekosistemleri içinde bulunduran, Altay Dağı, Karanlık Dağ ve Tanrıdağı gibi dağların bulunduğu 1.823.418 km²'lik meşakkatli bir coğrafyadır. Manas, Tarım Deryası, İli gibi nehirler bölgeye su temini açısından hayat vermektedir. Yer altı madenleri açısından zengin olan Doğu Türkistan'da çok sayıda bakır, demir, altın, gümüş, petrol, kömür yatakları bulunmaktadır. Bölgenin önemli şehirleri arasında Hoten, Yarkend, Kaşgar sayılabilir. Ayrıca tarihî ipek yolunun güzergâhı bu coğrafyadan geçmektedir⁹. Bölgede sırasıyla Hunlar, Göktürkler, Uygurlar, Karahanlılar, Cen-

⁶ Mustafa Sabri Küçükkaşçı, "Hicaz", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XVII, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 437.

⁷ Zekeriya Kurşun, "Hicaz (Osmanlı Dönemi)", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XVII, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 437

⁸ Mualla Uydu Yücel, "Yakub Beg", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XLIII, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 278

⁹ Mehmet Saray, **Doğu Türkistan Türkleri Tarihi**, İstanbul, Aygan Yayıncılık, 2015, s. 22-26.; Feyzullah Uygur, **Doğu Türkistan Tarihi: (1864-1884)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015, s. 20.

giz İmparatorluğu, Çağataylılar Devleti ve Timurlu Devleti hüküm sürmüştür. Timur'un ardından bölgede Saidiye Yarkend Hanlığı kurulmuş, fakat bu devlet de çok uzun ömürlü olmayıp Moğol Kalmuklar tarafından yıkılmıştır. Bunun üzerine bölgedeki otorite boşluğunda, 77 yıl süreyle Hocalar hâkimiyeti dönemi başlamıştır. Bu dönemde bölge nüfuz sahibi din adamları tarafından yönetilmiştir. 1757 senesinde bölge Çin işgaline uğramış¹⁰, 1864 yılına kadar bölge halkının çıkarmış olduğu 42 isyana rağmen Doğu Türkistan işgal altında kalmıştır. Bu işgal esnasında Çinliler bölgeyi katı bir şekilde idare etmiş, direnmeye çalışan halk katliamlara uğrayarak itaate zorlanmıştır¹¹. Nihayet 1864 yılında Çin'in merkezî otoritesinin zayıflamasıyla Doğu Türkistan'ın önemli şehirleri Çin işgalinden kurtulmuş, bir müddet sonra Yakub Han bölgenin idaresini ele alarak Kaşgar hanı olmuştur¹².

Devletin kurucusu Muhammed Yakub Han'ın 1820'de Taşkent yakınlarındaki Pişkent'te doğduğu sanılmaktadır. Babası kadı Pir Muhammed Mirza olsa da ona asıl nüfuzunu kazandıran annesi, Şeyh Nizameddin'in kız kardeşi idi. Yakub Han, hareketli tabiatından dolayı molla olmamış, eniştesi Taşkent valisi Nur Muhammed'in yardımıyla Hokand Hanlığı ordusuna girerek hayatına farklı bir mecrada, askerî sahada devam etmiştir¹³. Devlet kademelerinde hızla yükselmiş, Hokand hanı Hudayar Han'ın dış ilişkiler memuru olmuştur. 1847 yılında evlenmiş, bu evlilikten üç oğlu olmuştur¹⁴. Kumandan rütbesiyle Akmesic ve Çimkent'i Ruslara karşı başarıyla savunmasına rağmen Ruslar karşısında geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştır.

Çin işgaline karşı Kaşgar hanı Gasıp Sıddık Bek'in Hokand Hanlığı'ndan yardım istemesi üzerine Hokand hanı Alim Kul Yakub Han

¹⁰ Bir diğer kaynakta bölgedeki işgalin 1758'de gerçekleştirildiği ileri sürülmektedir. Bkz. Paizula Wusiman, **A.N. Kuropatkin ve Onun Kaşgarya Adlı Eseri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 117.

¹¹ **A.e.**, s. 120.

¹² Nuran Koltuk (ed.), **Osmanlı Belgelerinde Doğu Türkistan**, İstanbul, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 2016, s. 31-36. Bu çalışmada kullanılan arşiv belgelerinin büyük çoğunluğundan bu eser vasıtasıyla haberdar olunmuştur. Ancak çalışmamızda kullanılan belgeler Osmanlı arşivinden bizzat alınarak değerlendirilmiştir.

¹³ Saray, **a.g.e.**, s. 156-157.

¹⁴ Demetrius Charles Boulger, **The Life of Yakoob Beg; Athalik Ghazi, And Badaulet; Ameer of Kashgar**, Londra, Woodfall and Kinder, 1878, s. 79

ile Büzürg Han Töre'yi 1000 kişilik bir orduyla bölgeye gönderdi. Çin'e karşı başarıyla savunulan Kaşgar'da Gasıp Sıddık Bek, çarpışmalarda öldürülünce¹⁵ Büzürg Han Töre Kaşgar hanı ilân edildi ve bunu müteakip halk arasında sempati kazanan Yakub Han'ı kuşbeği (veziriazam mevkiine karşılık gelir) makamına getirerek Hokand Hanlığı'nın tâbiyetine girdi.

Fakat Büzürg Han Töre, devlet işleriyle ilgilenmeyip ibadetle meşgul olduğundan¹⁶ yönetimle Yakub Han ilgilendi ve devlet içinde mühim derecede nüfuz kazandı. Daha sonrasında Yakub Han, Büzürg Han Töre'yi yönetimden uzaklaştırıp hacca göndererek 1866'da idareyi tamamıyla ele geçirdi. Yenihisar'ı, Yarkent'i, Hoten'i ve Kaşgar Yenihisarını ele geçirmiş olan Yakub Han fiili kuvvetine dayanarak Atalık Gazi¹⁷ ve Ba-devlet ünvanıyla Kaşgar hükümdarı oldu. Çinliler ve Tungan'larla (Müslüman Çinliler) mücadele ederek Urumçi'yi de hâkimiyeti altına alan Yakub Han, Rus işgali altındaki Kulca bölgesi hariç bütün Doğu Türkistan'ın hâkimi haline gelmişti¹⁸.

Yakub Han, bölgenin geçmişteki hükümdarlarından farklı bir konumda iktidarını sürdürmekteydi. Zira Yakub Han'ın emirliği hanedan kökenli değildi. İktidarının temel meşruiyeti halkın ihtiyaçlarının gereği olarak devam etmişti. Kendi sınıflarına mensup olmadığından hocaların muhalefetine karşılık meşruiyetini daha başka yollardan elde etme yoluna gitmiştir. Emirlik içindeki kuvvetini halkın ve belirli tüccar grupları vs. kesimlerin desteğine dayandırmaktaydı.¹⁹ Devletini devrin en büyük devletlerinden olan Rusya, İngiltere ve Çin'in aralarındaki rekabetlerden yararlanarak muhafaza etmeye çalışmaktaydı. Zira Doğu Türkistan'da müstakil bir Türk devletinin varlığı, Hindistan sömürgesi için Rusya'ya tampon olacağından Britanya İmparatorluğu açısından son derece önemliydi. Keza İngiliz

¹⁵ Bazı kaynaklarda Gasıp Sıddık Bek'in Yakub Han ve Büzürg Han tarafından öldürüldüğü de zikredilmektedir. Bkz. Sadettin Gömeç, "Osmanlı Devleti'nin Türkistan ve Doğu Politikası", **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 31, s. 6.

¹⁶ Uygur, **a.g.t.**, s. 130.

¹⁷ Atalık Gazi ünvanı kendisine Buhara Emiri Muzafferiddin tarafından verilmiştir. Bkz. .A. Ahat Andican, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya**, İstanbul, Doğan Kitap Yayıncılık, 2009, s. 236.

¹⁸ Yücel, **a.g.md.**, s. 277.

¹⁹ Kemal Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması**, (Çev. Şiar Yalçın), İstanbul, Timaş Yayınları, 2013, s. 90.

İmparatorluğu ve Rus Çarlığı da Kaşgar Emirliği'ni tanımışlar, burada elçilik dahi açmışlardı²⁰. Ayrıca Yakub Han, Rusya ve Britanya İmparatorluğu ile çeşitli ticaret antlaşmaları akdetmiş, iktisadî yönden de kaynak bulmaya çalışarak askerî ve siyasî gücünü kuvvetlendirme yoluna gitmiştir²¹.

3. Kaşgar Hanlığı'nın Osmanlı Devleti ile Münasebetleri

Bu gelişmelerle birlikte, Yakub Han'ın desteğini umduğu asıl kuvvet aralarında binlerce kilometre mesafe olmasına rağmen İslâm âleminin merkezi, hilafet makamının sahibi Osmanlı Devleti idi. Yakub Han gerek uluslararası arenada destek bulmak, gerekse iç dinamiklere yönelik hâkimiyetinin meşruiyetini sağlamak ve modern bir ordu kurmak için gereken teknik donanımı ve askerî eğitim ihtiyacını karşılamak amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'yla iletişime geçti.

Osmanlı İmparatorluğu ise 19. asırdan itibaren siyasî, askerî vb. açıdan oldukça zayıflamıştı. 1829'da Ruslar, Edirne'ye kadar gelmiş, 1833'de Osmanlı Devleti'nin Mısır valisi olan Mehmet Ali Paşa, valisi olduğu devleti mağlup ederek Kütahya'ya kadar ilerlemişti. İmparatorluk bu devirde siyaseti belirleme gücünü kaybetmiş, toprakları Avrupalı güçler arasında pazarlık edilen bir konuma düşmüştü. Osmanlı Devleti 19. yüzyılın son çeyreğinde Halife unvanına ağırlık vererek İslâmcılığa yönelmeye başladı. İslâmcılık politikası devletin parçalanması karşısında Osmanlı sınırları dâhilindeki Müslüman toplulukları bir arada tutmak gayesiyle uygulamaya konulmuştur.

Batılı devletlerin dünyayı sömürgeleştirme döneminde saldırılara uğrayan birçok Müslüman devlet kurtuluş olarak Osman Devleti'ni görmüşlerdi. Bu Müslüman idareler işgal tehlikesi karşısında Osmanlı Devleti'nin tâbiyetine girmek istemiştir. Diğer taraftan tehlikedeki tüm Müslüman idarelerin Osmanlı yönetimine bağlanmak istediklerini söylemek mümkün değildir. Zira Umman yakınlarındaki Zengibar Sultanlığı'nın tâbi olmak için talepte bulunduğu devlet Prusya Devleti'dir. Rusya'nın Türkistan üzerinden Hindistan'ı tehdit etmesiyle beraber İngiliz hükümeti Halifenin manevî kuvvetini kendi maddî kuvvetiyle birleştirmek istemiştir. Bu yolla Rus yayılcı-

²⁰ Saray, a.g.e., s. 174-198.

²¹ Yelda Demirağ, "1755-1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, s. 234-236.

lığına karşı çıkılmak istenmiş, tampon güçler oluşturulmaya veyahut mevcut tampon devletlerin kuvvetleri arttırılmaya çalışılmıştır.

1856 Kırım Savaşı ile topraklarını batıda genişletmesi durdurulan Rusya, çok geçmeden doğusundaki Batı Türkistan'ı işgal etmeye başladı. İlk zamanlarda İslamî fanatizmin etkisinin bu işgallerle kırılacağını uman İngiltere de Rusya'yı desteklemekteydi. Osmanlı Devleti ise bu işgaller sırasında kendisinden yardım talep eden Türkistan hanlıklarına, içinde bulunduğu şartlardan dolayı yardım edememekteydi. Zira kuzeydeki büyük düşmanla bir mesele çıkartmak haklı olarak Babîâlî'nin dış siyasetinin temel taşlarından. Fakat Osmanlı kamuoyunda bu işgaller derin infialler yaratmış, halkta Müslüman-Türk kardeşlerle beraber olunması fikri belirterek mevcut olan Rus düşmanlığı daha da artmıştır. Keza bu dönemde Osmanlı siyasetinin mühim aktörlerinden olan Sadrazam Ali Paşa'nın Türkistan meselesiyle alakadar olduğu bilinmektedir²². Yakub Han'ın bu işgal döneminde Doğu Türkistan'da bir devlet kurması ve bu devlete yardımın Rusya ile bir sorun yaratmayacak olması, yardım edilebilirlik açısından oldukça önemlidir. Ayrıca İngilizler de Hindistan'ın muhafazası ve Türkistan'da Rusya'ya karşı bir tampon devletin varlığının kendilerine sağlayacağı avantajdan dolayı Kaşgar Hanlığı ile Osmanlı Devleti arasındaki münasebetleri destekleyeceklerdi²³. 1870-1914 arası dönemi değerlendirdiğimizde Sultan Abdülaziz devrindeki bu teşebbüs Osmanlı Devleti'nde ilk ve en etkili Panislamiç çaba olarak değerlendirilmektedir.²⁴

Osmanlı Devleti'nin ve Kaşgar Emirliği'nin arasındaki münasebetlerde mühim rol oynayan Seyyid Yakub Han Töre'nin İstanbul'a ilk gelişinde, hem Hokand Hanı Hüdâyar Han'ı hem de Yakub Han'ı temsil ettiği bilinmektedir. 1868 tarihinde gerçekleşen bu ziyarette Hoca Töre, Hüdâyar Han ve Yakub Han tarafından gönderilen hediyeleri takdim etmişti. Osmanlı Devleti ise kendisini "*saltanat-ı seniyye'nin bende-i hâssı*" olarak nitelendiren Hüdâyar Han'ın ve

²² Cezmi Eraslan, **Sultan II. Abdülhamid ve İslâm Birliği**, İstanbul, Ötügen Neşriyat, 1992, s. 22-80. Kaynakların tespitinde yardımcı olan Prof. Dr. Cezmi Eraslan'a teşekkürlerimi arz ederim.

²³ Nuri Yavuz, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kâşgar Emirliğiyle Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkiler ve Ali Kâzım İbrahim Efendi'nin Layihası", **G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 2, s. 45.

²⁴ Eraslan, **a.g.e.**, s. 80.

Yakub Han'ın hükümdarlıklarına meşrûiyet kazandırmak amacıyla “nişan-ı âli Osmanî”, şeşhaneli tüfenk ve Osmanlı ordusunun üniformalarından göndermiştir²⁵. Daha sonraki süreçteyse Hokand Rus hâkimiyetine girince Kaşgar Emirliği bölgedeki tek bağımsız Müslüman devlet olmuştur. Bu şartlar içerisinde Yakub Han, bölgede Rusya, İngiltere ve Çin arasında son derece hassas bir denge politikası yürütmeye çalışmıştır. İç mücadelelerinde Hıta ve Kalmak'ı ele geçiren ve buralarda camiler inşa eden Yakub Han, bu gelişmeleri 1289 (m.1872) tarihli bir arizayla “*metbu-ı meşru-ı muazzamımız*” olarak nitelendirdiği Osmanlı padişahına bildirmiştir²⁶. Ayrıca daha çok destek bulmak amacıyla daha önceden Hokand hizmetinde olan Seyyid Yakub Han Töre'yi bir mektupla beraber tekrar İstanbul'a yollamıştır²⁷.

4. Yakub Han ve Kaşgar Emirliği'nin Osmanlı Devleti'ne Tâbiyetinin Kabulü

1290 (m.1873) yılında İstanbul'a gelen Hoca Töre, evvela devlet tarafından uygun bir eve yerleştirilmiş²⁸ ardından 16 Haziran 1873'te huzur-ı hümayuna kabul edilmiştir. Bu görüşmede Seyyid Yakub Han Töre evvela Yakub Han'ın mektubunu sultana sunmuş, bölgedeki gelişmeleri ve ülkedeki sıkıntıları Sultan Abdülaziz'e aktarmıştır²⁹. Mektupta Yakub Han şöyle demektedir: “*Bu arada biz de, sizlere niyazda bulunmayı ganimet bilerek yüce katınızda kullüğümüzün kabulü ümidiyle bu mektubu göndermeye cüret ettik. Biz acizlerini de himaye ettiğiniz kullarınız arasına dâhil ile kapınızda hizmet edenlere ilâve buyurunuz ki bu vesileyle bizim de başımız dik olsun...*”³⁰.

²⁵ BOA., İrade Hariciye, 233/1378'den naklen, Koltuk (ed.), a.g.e., s. 198-199.

²⁶ BOA., Yıldız Esas Evrak, 91/33'den naklen, Koltuk (ed.), a.g.e., s. 206-207.

²⁷ Mehmet Saray, **Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1985)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s. 108.; Osmanlı Devleti ve Kaşgar Emirliği arasındaki münasebetlere dair Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi tarihinde son derece kısıtlı bilgi verilmektedir. Nitekim Ahmed Lûtfî Efendi bilgi kaynaklarının yetersizliğini sebep göstererek bunu kabul etmektedir. Bkz. Münir Aktepe, **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, Cilt: XV, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993, s. 18-19.

²⁸ BOA., Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı, 454/34'den naklen, Koltuk (ed.), a.g.e., s. 208-209.

²⁹ Saray, a.g.e., s. 108.

³⁰ BOA., Kaşgar hâkimi Yakub Han'ın 1289 tarihli Farsça arzesi, İ.H.R., 15524'den naklen, Saray, a.g.e., s. 108.

Bu tâbiyet isteği dönemin Osmanlı padişahı ve hükümeti tarafından kabul edilmiş, verilen bağlılık mesajlarına karşılık olarak çeşitli nişanlar, altın kakmalı kılıç gibi çeşitli hediyeler Hoca Töre'ye verilmiştir. Ayrıca Hoca Töre'nin elçilik maiyetindeki görevlilere de mecidiye nişanları verilmiştir. Fakat bunlardan daha mühim olarak Yakub Han'a ordusunun ihtiyaçları doğrultusunda 6 adet devrin en iyi top imal eden Krupp şirketi yapımı top, 200 adet yeni, 1000 adet eski tüfek gönderilmiştir. Ayrıca Kaşgar ordusunun eğitim subayı ihtiyacını karşılamak amacıyla süvari subayı Çerkes Yusuf Bey, topçu subayı İsmail Hakkı Bey, istihkâm subayı Ali Kâzım Bey, piyade subayı Mehmed Yusuf Bey ve dört emekli subay da yardımlarla beraber gönderilmiştir. Bu yardımları ihtiva eden bir name de Yakub Han'a sunulmak üzere Hoca Töre'ye verilmiştir³¹.

Elçilik heyetinin dönüş yolundaki masraflarını da Osmanlı Devleti karşılayarak vapurları dahi tedarik etmişti³². Ayrıca yolda sıkıntı çekmemeleri için Mısır Hidivliği'ne de talimat verilerek heyetin her türlü ihtiyacı giderilmeye çalışılmıştı³³.

Elçilik heyeti ve beraberlerindeki Osmanlı subayları Kaşgar'a vardığında Yakub Han tarafından 100 pare top atışıyla karşılanmışlardır³⁴. Kaşgar Hanı Yakub Han'a İngiltere elçisinin de hazır bulunduğu törende Osmanlı tarafından emirlik ünvanı verilmiş³⁵ ve Kaşgar Hanlığı "*taht-ı himayet-i saltanat-ı seniyyeye*" girmiştir³⁶. Yakub Han bu törenden sonra camilerde Sultan Abdülaziz adına hutbe okutmaya başlamıştır. Ayrıca bayrak olarak da Osmanlı sancağını kullanmaya başlamış, sikkeleri de "*tuğra-yı garra-yı hümayunla*" bastırmıştır. Sikkelerdeki ifadeler incelendiğinde Kaşgar'ın sultanı olarak saltanat yılları boyunca önce Sultan Abdülaziz (1861-1876), daha sonra ise Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) görülmektedir.

³¹ Saray, a.g.e., s. 108. ; Osmanlı hükümdarının Kaşgar Emiri Yakub Han'a gönderdiği hediyelerden vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi'nin eserinde de bahsedilmektedir. Bkz. Aktepe, a.g.e., s. 46.

³² BOA., A., MKT., MHM., 460/90'dan naklen, Koltuk (ed.), a.g.e., s. 220-221.

³³ BOA., A., MKT., MHM., 460/87'den naklen, Koltuk (ed.), a.g.e., s. 222-223.

³⁴ BOA., HR., Tercüme Odası, 515/17'den naklen, Koltuk (ed.), a.g.e., s.254-255.

³⁵ Saray, a.g.e., s. 109.

³⁶ BOA., İ.HR., 264/15817'den naklen, Koltuk (ed.), a.g.e., s. 246-247.

Fotoğraf 1. (Kaşgar Emirliği'nde Osmanlı padişahı Sultan Abdülaziz adına basılmış altın tilla. Ön yüzünde Sultân 'Abdü'l-Azîz Hân sene 1290, arka yüzünde Dürîbe <bi-> mahrûseti Kâşgâr yazmaktadır.)³⁷

Nisan 1292 (m.1875) tarihli mektubunda hac farizasını yerine getiren kız kardeşine gösterilen ilgiden dolayı teşekkür eden Yakub Han'ın ifadeleri dikkate değerdir: “...şeref-sünûh ve sudûr buyru-lan her bir emr u fermân-ı adâlet-ünvân-ı zillullâhîlerine muntazır ve fermâ benddârim... herkes makâm-ı hilâfet-i kübrâyâ teba'îyyet arzusunda bulduklarından ümîd ederim ki... El-hâletü-hazihi bende-i ahkarları devlet-i aliyyelerinin sancağını küşâd ve hutbe ve sikkeyi nam-ı nâmi-i hilâfet-penâhileriyle mu'anven eyleyip du'â-yı vâcibü'l-edâ-yı übbehet ve iclâl ve tavâfûr-i şukûh ve şevket ve ikbâl-i şehriyârilerine terdîfen Lûgat-ı Çağatayî ile söylenmiş olan işbu rübâ'î ile terennüm-sâzım ta devr-i durûr-ı devrangâr bâr olsun tâ çarh-ı dürûr-ı devrangâr bâr olsun tâ çarh-ı dürûr-ı çarh-ı mededkâr olsun ömrü bağ-ı hazar ömrü be dîn-âsâr olsun.”³⁸

³⁷ (Çevrimiçi) <http://www.coinarchives.com/w/lotviewer.php?LotID=2356755&AucID=2251&Lot=724&Val=a847ebfba274c9671d7f2ca3db0fe42>, 25 Mayıs 2016. Sikkelerin okunmasında yardımcı olan Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Bkz. Cüneyt Ölçer, **Sultan Abdülaziz Han Devri Osmanlı Madeni Paraları**, İstanbul, Yenilik Basımevi, 1979, s. 99-106. Cüneyt Ölçer'in eserinde yer alan bilgiler literatürdeki diğer eserlerde ve dönemin ana kaynaklarında yer alan bilgilerle birçok noktada çelişmektedir. Ayrıca eserde Osmanlı Devleti'ne tâbiyetin, Kaşgar Emirliği ve İngiliz heyetleri arasındaki görüşmelerde karar alındığı iddia edilmektedir.

³⁸ BOA., HR., T.O., 515/17'den naklen, Koltuk (ed.), **a.g.e.**, s. 254-255.; Kemal Karpat, Yakub Han'ın bu ifadelerine rağmen uyanışçı hareketlerden saydığı Kaşgar vakasının pan-İslâmci veya Osmanlı hilafetine merkezli bir İslam birliği hedeflediğini iddia etmektedir.

12 Ağustos 1875 tarihli bir arşiv vesikası, tâbiilik münasebetlerinin anlaşılması açısından oldukça mühimdir. Belgeden anlaşıldığına göre Yakub Han kendisinden sonra emirliğe en büyük ve reşit oğlunun geçmesini istemektedir. Karşılık olarak verilen name-i hümayunda Emir Yakub Han'ın bu isteğinin, tâbiyetin yükümlülüklerinin devam ettirilmesi karşılığında kabul edildiği belirtilmektedir. Aşağıya aynen aktardığımız şu ifadeler tâbiyetin varlığını kesin olarak ortaya koymaktadır.

“...bâb-ı şevket-me’âbımıza râbıta-bend-i tâbi’iyyet ve intisâb ve kalem-rev-i dâverileri livâ-yı sa’d ihtivâ-yı tâc-dârâne ve hutbe ve sikkeler nâm-ı Hilâfet-intimâ-yı şehriyârânemiz ile zînetyâb olduğuna ve ba’dezin bilâ-inhirâf... Kaşgar emâretinin ekber ve erşed evlâdlarına tevârüsü hakkında erzâni-i müsâ’ade-i aliyyemiz için vukû bulan temenniyât-ı emîrânelerine müte’allıkan arz eylediği ifâdâtı ma’lûmumuz oldu... **Hilâfet-i ulyâmıza rabt-ı rikâb-ı mensûbiyetle ibrâz etdikleri âsâr-ı ihlâskâri dahi memnuniyetimizi istîlzâm eyleyerek bunun ve mutâva’at-ı ma’rûzaları ind-i mehâsin-peyvend-i pâdişâhânemizde mazhar-ı kabûl olduğunun nişâne-i alenîsi olmak ve hutbe ve sikkeler ism-i sâmi-i mülkdârânemiz ile tezyîn olunmak ve ol havâlide Devlet-i Aliyyemiz sancağı küşâd edilüb şekl ve rengi tağyîr olunmamak ve şu irtibât ve ittiba’a vakten mine’l evkât halel-târî olmamak üzre mesned-i emâret kemâ-kan uhde-i istihâlinde ibkâ ve cenâb-ı nebâhet-nisâb-larını teşriifen ve kâffe-i mensûbât ve zîr-destânlarını taltîfen... Kaşgar Emâreti’nin şerâ’it-i muharrere ile ber-mûceb-i istid’a ekber ve erşed evlâdlarına tevârüs ve intikâli husûsuna dahi irâde-i mekârim-mû’tâde-i şehin şâhânem şeref-rîz-i sahîfe-i sünûh ve sudûr olmuşdur... ely-evm taht-ı emâretlerinde vâki’ yerlerin hüsn-i idâre ve muhâfazası ve hükûmât-ı mütecâvireye mu’âmelat-ı dostâne ve niyyât-ı müsâlemet-kârâne... matlûb ve muntazır-ı mülükânemiz olduğunu i’lânen ve ifhâmen Divân-ı Hümayûnum’dan işbu fermân-ı âlîşânım ısdâr kılındı.”³⁹**

Bkz. Karpat, a.g.e., s. 70.

³⁹ BOA., İ., Dahiliye, 705/ 49343’dan naklen, Koltuk (ed.), a.g.e., s. 276-277.

Bu zaman zarfında Osmanlı Devleti de Kaşgar Emirliği'ne yardımlarını kesmemiştir. 1875 yılında Osmanlı Devleti'nden Kaşgar Emirliği'ne 6 top ve 2000 tüfek daha gönderilmiştir. Ayrıca Yakub Han'ın ihtiyaçları doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin görevlendirildiği memurlar, Kaşgar'a gönderilmeye devam edilmişlerdir.⁴⁰

İlerleyen zamanlarda İstanbul'da Sultan Abdülaziz “*ittifak-ı ârâ-yı vükelâ ve vüzerâ-yı izâm ve icmâ'-ı ulemâ-yı'l-umûm ve inkîyad cümle-i havâs ve avâm*” ile tahttan indirilmiştir. Tahta çıkan V. Murad'ın devrinde de Kaşgar Emirliği unutulmamıştır. 1876 Temmuz'u tarihli bir evrakta hutbelerin yeni padişah adına okunması ve sikkelerin Sultan V. Murad adına bastırılması, “... *hutbe ve sikke-i hümayûnumun nâm-ı nâmî ve ism-i sâmi-i şehriyârâneme olarak kırâ'et ve darb etdirilmesi ifhâmen Divân-ı Hümayûnumdan işbu emr-i âlîşânım tasdîr ve taraf-ı hükümdârîlerine tesyîr kıldı.*” denilerek istenmiştir⁴¹.

Yakub Han bu vaka üzerine yeni padişaha biat için elçisi Yakub Han Töre'yi İstanbul'a göndermiştir. Fakat bu sırada Sultan V. Murad tahttan indirilerek yerine II. Abdülhamid padişah olmuş, biat da yeni sultana yapılmıştır. Beraberinde gönderdiği mektupta Yakub Han şunları söylemekteydi: “*Duâgûy-ı devlet-i hayrhâh-ı saltanat olan muhlisleri her ne kadar mevki'in bu'diyeti münâsebetiyle bizzât ifâ-yı tehniyet ve bi'at için bâb-ı mekarim me'âb-ı Hilâfet-penâhiden dûr isem de ma'nen ayn-ı huzurdayım.*”⁴².

Fotoğraf 2. (Sultan Abdülhamid adına basılan Kaşgar parası. Ön yüzünde Sultân ‘Abdü'l-Hamîd Hân, arka yüzünde Dürîbe Dâr-ü's-saltanatı Kâşgâr yazmaktadır.)⁴³

⁴⁰ Andican, a.g.e., s. 239-244.

⁴¹ BOA., Sadaret Divan Mühimme Evrakı, 22/8'den naklen, Koltuk (ed.), a.g.e., s. 292-293.

⁴² BOA., Y., EE., 91/11'den naklen, Koltuk (ed.), a.g.e., s. 302-303.

⁴³ Paranın fotoğrafını tedarik eden Osmanlı Nümismatik İşletmecilerine teşekkür ederim.

Doğu Türkistan'da Kaşgar Hanlığı'nı kuran Yakub Han, 1877 yılında vefat etmiştir. Emirliğin başına ise ekber ve erşed oğlu olan, emirliği ve hanlığı Osmanlı Devleti tarafından tasdik edilen Bek Kulı Han gelmiştir. Fakat Yakub Han'ın diğer oğulları Hak Kulı Bek ile Hakim Han ve Hoten valisi Niyazi Hakim, meşruiyeti Osmanlı tarafından tanınan Bek Kulı Han'a isyan etmişlerdi⁴⁴. Bek Kulı Han her ne kadar bu isyanları güçlkle bastırda akabinde 200.000 kişilik Çin ordusu Doğu Türkistan'da işgallere başlamıştır⁴⁵. Çinliler karşısında direnemeyen Bek Kulı Han Rusya'ya iltica etmeye mecbur kalmıştır. Böylece Kaşgar Hanlığı Çin tarafından yıkılarak Doğu Türkistan tekrar Çin işgaline uğramıştır. Çin, aralarında Osmanlı subaylarının da olduğu Kaşgar Emirliği askerlerine çeşitli işkenceler ettirmiş, birçok kişi de idam edilmiştir. Bu hengâmede Osmanlı subayları da idam edilecek iken İngiltere duruma müdahale ederek zabitlerin serbest bırakılmasını sağlamıştır⁴⁶. Osmanlı Devleti ise 93 harbinden dolayı olaylarla yeteri kadar ilgilenememiş, işgali protesto dahi edememiştir⁴⁷. 1879 yılında ise sabık Kaşgar sefiri Yakub Töre Sultan II. Abdülhamid'e bir dilekçe sunmuştur. Bölgenin iktisadî, siyasî, beşerî özelliklerinin de anlatıldığı bu dilekçede Kaşgar'ın memâlik-i mahrûsa dâhilinde olduğu sıklıkla vurgulanarak Osmanlı Devleti'nin Doğu Türkistan meselesiyle ilgilenmesi gerektiği belirtilmiştir⁴⁸. 1881 senesinde Rusya'dan İstanbul'a geçen Bek Kulı Han, Göksu kasrında misafir edilmiştir⁴⁹. Padişahın isteği üzerine Kaşgar'la ilgili bir layiha kaleme almıştır. Bek Kulı bu layihada Çinlilerin'in memleketinde yaptığı katliamları, Ruslar'ın kendisini nasıl kandırmaya çalıştıklarını anlatmaktadır. Layihasında Sultan II. Abdülhamid'e tâbiyetini sıklıkla vurgulayan Bek Kulı, Türkistan'a dönmek istediğini bildirmiştir⁵⁰. Doğu Türkistan'da tekrar mücadeleye girmek istediye de başarılı olamamıştır⁵¹.

⁴⁴ Yusuf Halaçoğlu, "Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in Kaşgar'a Dair Eseri", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 13 s. 529-531.

⁴⁵ Yavuz, **a.g.m.**, s. 46-47

⁴⁶ **BOA.**, Y., EE., 92/28'den naklen, Koltuk (ed.), **a.g.e.**, s. 186-192.

⁴⁷ Eraslan, **a.g.e.**, s. 79.

⁴⁸ **BOA.**, Y., EE., 91/41

⁴⁹ **BOA.**, Y., Perakende Evrakı Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi, 2/14

⁵⁰ **BOA.**, Y., EE., 9/4

⁵¹ Yavuz, **a.g.m.**, s. 47.

5. Basında Kaşgar Hanlığı

Kaşgar Emirliği'nin tâbiyetinin ifade ettiği manayı anlamak için dönemin Osmanlı basınında çıkan haberleri de incelemek gerekmektedir. Nitekim 1871 yılından itibaren Kaşgar Emirliği ile ilgili haberlere sıklıkla rastlanmaktadır. Özellikle *Basiret* ve *Vakit* gazetelerinde ilk sayfada verilen haberlerin çokluğu Kaşgar Emirliği'ne olan ilgiye örnek olarak gösterilebilir. Bu haberlerin çoğu zaman Rus ve İngiliz gazetelerinden nakledildikleri dikkati çekmektedir. Kaşgar Emirliği ile ilgili haberlerin, gazetelerin dâhiliye yani iç haberler kısmında yer almaları son derece önemlidir. Bu haberlerde umumiyetle Kaşgar ve Çin muharebeleri yer almış, Kaşgar ordusunun Çin ordusuna karşı kazandığı zaferlerden sevinçle bahsedilmiştir.

4 Kanun-i sani 1286 (16 Ocak 1871) tarihli *Basiret* gazetesinde Çin'e karşı Müslüman Türklerin isyanından söz edilmiştir. İsyancıların masum insanları öldürüp insan eti yediklerine dair İngiliz basınında görülen iddialara ise karşı çıkmıştır⁵². Böylece *Basiret* gazetesi bölgedeki Müslümanların tarafında durduğunu göstermiştir. Yine *Basiret* gazetesinde yer alan, dünya Müslümanlarının sayılarının verildiği bir tabloda Çin'de yirmi milyon Müslümanın yaşadığı gösterilmektedir. Aynı tabloda Osmanlı Devleti dâhilindeki Müslümanların sayısının otuz üç milyon olarak belirtilmesi de Doğu Türkistan Müslümanlarının önemini göstermektedir.⁵³ Nüfus kavramının beşeri bir güç olduğu değerlendirildiğinde gazete dünya Müslümanları genelinde Çin Müslümanlarının da gücünü vurgulamaktadır. Ahmet Mithat Efendi, 25 Rebi'ü'l-ahir 1288 (14 Temmuz 1871) tarihli *Basiret* gazetesinde Panslavizm ve Pangermanizm akımlarından bahsetmektedir. Yazar doğrudan Osmanlı Devleti'ni hedef alan Panslavizm fikrine karşı İttihad-ı İslâm düşüncesinin Doğu Türkistan'a kadar uzanmasını öngörmektedir⁵⁴. Bu düşüncelerin basında sıklıkla yer bulması ise Kaşgar Emirliği'ne yapılan yardımlar için zemin oluşturmuştur.

12 Haziran 1289 (24 Haziran 1873) tarihli *Basiret* gazetesinde ise "Hilafetin Kuvveti" başlıklı haber göze çarpmaktadır. *Times* gazetesinden naklen verilen haberde Asya-yı Vusta (Orta Asya) ve Açe hükümetleri elçilerinin İstanbul'a geldiklerinden bahsedilmektedir. Habere

⁵² A.e., s.124.

⁵³ *Basiret*, Sayı: 267 (9 Kanun-i sani 1286), s.2. Gazetenin ilgili sayılarını teminde yardımcı olan Prof. Dr. Gökhan Çetinsaya'ya teşekkürlerimi arz ederim.

⁵⁴ Yerlikaya, a.g.t., s. 191.

göre Atalık Gazi hükümeti olarak adlandırılan Kaşgar Emirliği de gönderdiği elçiyle Çin hücumlarına karşı yardım istemekteydi⁵⁵. Basına da yansıyan bu haberlere göre Kaşgar Emirliği ve diğer İslâm devletleri Osmanlı Devleti'ni hilafetin merkezi olarak benimsemişlerdi. 1876 yılından itibaren Kaşgar Hanlığı ile ilgili haberlerin (özellikle Çin ile Kaşgar muharebeleri) Osmanlı basınında artış gösterdiği gözlemlenmektedir. Artışın nedeni olarak gazetelerin haber kaynaklarının artması ve Kaşgar Emirliği ile Osmanlı Devleti'nin münasebetlerinin gelişmesi gösterilebilir. Ayrıca dönemin Osmanlı basınına artık binlerce kilometre ötedeki Müslümanlar hakkındaki gelişmeleri takip etmesi ve yazması dikkat çekicidir. 8 Teşrin-i sani 1292 (20 Kasım 1876) tarihli *Basiret* gazetesinde ise Kaşgar elçisinin Hindistan'a giderek olası bir Rus hücumuna karşı İngiliz politikasını yokladığı haberi yer almaktaydı⁵⁶.

Aynı yılın 22 Teşrin-i sani (4 Aralık) tarihli sayısında ise Yakub Han'ın "emr-i biat" için Hoca Töre'yi sefirlik vazifesiyle Dersaadet'e gönderdiği, elçinin Hindistan üzerinden geleceği yazılmıştı⁵⁷. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ise Yakub Han'ın Osmanlı Devleti'ne biat için elçi göndermesinin basında dahi yer bulmuş olmasıdır. 4 Kanun-i evvel 1292 (16 Aralık 1876) tarihli sayıda Yakub Han'ın mahdumunun Çin tarafından esir alındığı iddiası dile getiriliyordu. Fakat *Basiret* gazetesi, bu haberin asılsız olduğunu temenni etmekte idi⁵⁸. Bu temenni Osmanlı basınına Kaşgar Emirliği'nin tarafında bulunduğunu göstermektedir. Gazete yazılarında emir yahut han unvanlarıyla anılan Yakub Han'ın kardeşi Adil Han'ın İstanbul'a gelişi haberi de ilk sayfalarda yer alıyordu⁵⁹. Gazetenin sonraki sayılarında Kaşgar Emirliği ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerden sıkça söz edilmiştir. Keza biat törenleri ayrıntılarıyla anlatılmış⁶⁰, iki tarafın birbirine sunduğu hediyeler yazılarda yer bulmuştur⁶¹. Kaşgar Emirliği ile Osmanlı Devleti arasındaki münasebetlerin gazetelerde dahi bu derece ayrıntılı yer alması sarayın bu yakınlığı halka duyurmak istemesinden kaynaklanmış olmalıdır. Bu şekilde Osmanlı Devleti Müslüman tebaaya halifeliliğin dünyadaki geçerliliğini göstermiştir.

⁵⁵ *Basiret*, Sayı: 962 (12 Haziran 1289), s.1-2.

⁵⁶ *Basiret*, Sayı: 1940 (8 Teşrin-i sani 1292), s.3.

⁵⁷ *Basiret*, Sayı: 1952 (22 Teşrin-i sani 1292), s.1.

⁵⁸ *Basiret*, Sayı: 1962 (4 Kanun-i evvel 1292), s.2.

⁵⁹ *Basiret*, Sayı: 1989 (4 Kanun-i sani 1292), s.1.

⁶⁰ *Basiret*, Sayı: 2069 (7 Nisan 1293), s.1.

⁶¹ *Basiret*, Sayı: 2064 (2 Nisan 1293), s.1.

İlerleyen zamanlarda Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı çıkmıştır. Savaş süresince de Osmanlı basınında Kaşgar Emirliği ile alakalı malûmat verilmeye devam edilmiş, Kaşgar Emirliği'ne duyulan ilgi azalmamıştır. Bu yazılarda Kaşgar Emirliği'nden Çin ile barışı sağlayıp Osmanlı tarafında savaşa katılarak Rusya'ya hücum etmesinin beklenmesi oldukça manidardır⁶². Bu minvalde Kaşgar Emirliği ile Çin arasında barış yapılacağına dair iddialar da basında yer almıştır⁶³. Anlaşılan Osmanlı basını, Kaşgar Emirliği'nin Rusya ile olan savaşta yardım sağlayabileceğini ümit etmektedir.

18 Temmuz 1293 (30 Temmuz 1877) tarihli *Vakit* gazetesinde Yakub Han'ın vefat haberi ve yerine Bek Kulu Han'ın geçtiği *Berlin Times* gazetesine dayanılarak verilmiştir⁶⁴. 28 Ağustos 1293 (9 Eylül 1877) tarihli *Basiret* gazetesinde “bil irade-i hazret-i padişahi veli-ahd nasb ve tayin buyurulan” Bek Kulu Han'ın Kaşgar Emiri olduğu yazmaktadır⁶⁵. Basına yansıyan bu ifadelerin bize gösterdiği ise Bek Kulu Han'ın padişahın iradesiyle Kaşgar Emirliği'nin başına tayin olunduğudur. Gazetenin sonraki sayılarında ise Bek Kulu Han'a isyan eden Hakim Töre'nin yenilgisi yer almaktadır. Bu haberlerde isyan kötülenmekte ve padişahın iradesiyle Kaşgar Emiri olan Bek Kulu Han'ın Kaşgar Emirliği'nin meşru emiri olduğu vurgulanmaktadır⁶⁶. Bu da bize Osmanlı nüfuzunun Kaşgar'daki gelişmelerde oldukça etkili olduğunu göstermektedir. Kaşgar-Osmanlı ilişkilerinin ilk zamanlarda Kaşgar ordusunun Çin ordusunu yenilgiye uğrattığı haberleri basında yer alsada⁶⁷, 25 Kanun-i sani 1293 (6 Şubat 1878) tarihli *Vakit* ve *Basiret* gazetelerinde Kaşgar Emirliği başkenti Kaşgar'ın Çin tarafından zapt edildiği, Bek Kulu Han'ın kayıp olduğu haremının ise Rusya'daki Narninsk Kalesi'ne sığındığı haberi yer almıştır⁶⁸.

İncelemeye imkân bulduğumuz ABD basınında da bu dönemde ve daha sonrasında Kaşgar Emirliği ve Yakub Han hakkında birçok ha-

⁶² *Basiret*, Sayı: 2089 (29 Nisan 1293), s.1.

⁶³ *Basiret*, Sayı: 2176 (4 Ağustos 1293), s.1.

⁶⁴ *Vakit*, Sayı: 632 (18 Temmuz 1293), s.4.

⁶⁵ *Basiret Gazetesi*, Sayı: 2196 (28 Ağustos 1293), s.1.

⁶⁶ *Basiret*, Sayı: 2239 (13 Teşrin-i evvel 1293), s. 1.

⁶⁷ *Basiret*, Sayı: 2176 (4 Ağustos 1293), s. 1.

⁶⁸ *Basiret*, Sayı: 2342 (25 Kanun-i sani 1293) s. 2. ; *Vakit*, Sayı:823 (25 Kanun-i sani 1293), s. 3.

ber yayınlanmıştır. ABD basınının perspektifinden olaylar incelendiğinde bol miktarda veriye ulaşılabilmektedir. Örneğin *The New York Herald* gazetesinin 30 Ağustos 1873 tarihli sayısında Yakub Han'ın öldüğüne dair doğru olmayan bir haber çıkmıştır. Bu haberde ayrıca Yakub Han ile Rusya arasında ticaret antlaşması yapıldığı bilgisi de yer almaktadır. Bu antlaşmanın Petersburg tarafından istendiği, fakat uzun süre Yakub Han tarafından reddedildiği belirtilmektedir. Daha sonrasında Yakub Han sadece antlaşma imzalamakla kalmamış, Rusya'nın Taşkent'deki Türkistan Genel Valisine bir elçi göndermiştir. Bu elçiyi aracı kılarak Yakub Han “*Büyük Çar*” ile arkadaşlığı tercih edeceğini iletmıştır. Vali ise Rusların Orta Asya'ya “*fetih*” için değil “*medeniyet ve özgürlük*” için geldiği cevabını vermiştir.⁶⁹

The New York Herald'ın 30 Haziran 1874 tarihinde yayınlanan sayısında ise Rusya, İngiltere ve Çin'in Asya'daki çıkar çatışmaları vurgulanmaktadır. Yazıda yer bulan ilginç bilgi ise bir yıl önce Rusya ve Kaşgar Emirliği arasında ticaret antlaşması yapılmasına rağmen, bu sırada Kaşgar Emirliği'nin Rusya'ya karşı silahlanmış olmasıdır⁷⁰. Bu da bize Yakub Han'ın bölgedeki gelişmeler doğrultusunda politikalarında temel değişikliklere gidebildiğini düşündürmektedir.

The Albany Register gazetesinin 23 Ekim 1874 tarihinde çıkan sayısında ise Yakub Han'ın hayatı anlatılmaktadır. Yakub Han'ın idaresindeki bölgelerin, Rusya ve İngiltere arasında çok hassas bir pozisyonda bulunduğu belirtilmektedir. Bu yazıda Yakub Han Fransız İmparatoru Napoleon'a ve İngiltere'de bir süre Cumhuriyet rejimini tesis eden Lord Oliver Cromwell'e benzetilmektedir. Burada Cromwell ve Napoleon'un girişimlerinin başarısız olduğunu dikkate almak gerekmektedir. Zira bu yolla Yakub Han'ın kaderinin de bu iki devlet adamının kaderine benzeyeceği ima edilmektedir⁷¹. Nitekim daha sonraki gelişmeler bu tahmini doğru çıkarmıştır.

20 Ağustos 1875 tarihli *The Herald and Mail* gazetesinde ABD basınının Doğu Türkistan hakkında çok ilginç bir tutumu gözlemlenmektedir. İlgili yazıda Çin'in Doğu Türkistan'da “*aptalca*” bir savaş yürüttüğü ifade edilmektedir. Zira Çin 1750 yılında Doğu Türkistan'ı *Tatarlar*'dan almıştır ve Yakub Han önderliğindeki *Tatar-*

⁶⁹ *The New York Herald*, (30 Ağustos 1873), s.7.

⁷⁰ *The New York Herald*, (30 Haziran 1874), s.7.

⁷¹ *Albany Register*, (23 Ekim 1874), s.2.

lar da 1863'te bölgeyi tekrar ele geçirmişlerdir. Yazara göre Çin, Kaşgar Hanlığı'ndan vergi talep edebilir. Fakat Kaşgar Emirliği'nin bağımsız bir devlet olduğunu kabul etmesi gerekir. Ayrıca Yakub Han'ın *cesur* ve *atak* bir savaşçı olduğu da açıkça yazılmıştır⁷². Bu yazı ve ABD basınında çıkan diğer yazılar da incelendiğinde ABD basınının Yakub Han'a ve Kaşgar Emirliği'ne sempatiyle yaklaştığı görülmektedir. Ayrıca bu yazılarda Yakub Han ve destekçileri sadece *Muhammedî* (Müslüman) olarak adlandırılmamış, *Tatar* (Türk) kavramı da sıklıkla kullanılmıştır.

Daha sonraki dönemde meydana gelen Kaşgar ve Çin arasındaki muharebeler de basında yer almıştır. 2 Mart 1877 tarihli *The New York Herald* gazetesinde ve 21 Mart 1877 tarihli *Memphis Daily Appeal* gazetesinde Çin'in Kaşgar Emirliği birliklerini yenilgiye uğrattığı ve Doğu Türkistan'da ilerledikleri haber verilmiştir⁷³. Nihayet 25 Kasım 1878 tarihli *The New York Herald* gazetesi belli başlı isyancıların Hotan üzerinden Rusya'ya sığındıklarını ve Çin'in Yakub Han'ın en genç oğlunu öldürdüğünü yazmıştır⁷⁴.

Fakat bütün bu süreç bittikten sonra bile Kaşgar Emirliği ile ilgili yazılar basında yer almaya devam etmiştir⁷⁵. Bunlar içerisinde Kaşgar Emirliği'nin Osmanlı Devleti'ne tâbiyeti hakkında bir yazı da yer almaktadır. *The Sun* gazetesinin 20 Haziran 1897 tarihli sayısında Yakub Han'ın "*zalimleri*" bölgeden çıkardıktan sonra "*otonom*" bir devlet kurduğu zikredilmektedir. Ayrıca Yakub Han'ın İstanbul'a elçi gönderdiği belirtilmektedir. Elçi Kaşgar'a yanında bir fermanla beraber dönmüştür. Bu fermanla Yakub Han'a "*Emir*" unvanı verildiğinden bahsedilmektedir. Bu yazıda ayrıca İngiltere'den ve Rusya'dan gelen elçilerin de Yakub Han'ı "*Kaşgar Kralı*" olarak kabul ettiği bilgisi vardır. Fakat "*şanssızlık eseri*" Yakub Han'ın 1876'da öldürüldüğü ve oğullarının taht kavgasına giriştiği bilgisi verilmektedir⁷⁶. Bu ifadeler de bir kez daha ABD basınının Yakub Han'ı ve Kaşgar Emirliği'ni dikkate aldığını düşündürmektedir.

⁷² *The Herald And Mail*, (20 Ağustos 1875), s.1.

⁷³ *The New York Herald*, (2 Mart 1877), s.4. ; *Memphis Daily Appeal* (21 Mart 1877), s.1.

⁷⁴ *The New York Herald*, (25 Kasım 1878), s.7.

⁷⁵ *Evening Star*, (26 Şubat 1911) s.4., *The Charlotte Democrat* (9 Temmuz 1880) s.1., *The Sun* (20 Kasım 1904), s.7.

⁷⁶ *The Sun*, (20 Haziran 1897), s.2.

Sonuç

Neticede Osmanlı Devleti ile Kaşgar Emirliği arasında oluşan bu tâbiyet bağının sadece hilafet değil saltanat eksenli de olduğu “... *emîr-i müşârinileyh taht-ı himâyet-i saltanat-ı seniyyeye dühûlüne müsâ’ade buyrulduğundan...*” ifadesinden anlaşılabilir. Osmanlı Devleti’nin Yakub Han’a verdiği emirlik unvanı incelenirse bunun Hicaz Emirliği için kullanılan aynı unvan olduğunu ve Osmanlı Devleti’nin iki devleti de kendisine bağlı emaret statüsünde gördüğünü söyleyebiliriz. Klasik İslâm devletlerinin üç hükümdarlık alameti bulunmaktadır. Bunlar sikke, hutbe ve sancaktır. Sikkenin Osmanlı padişahı adına basıldığı, Yakub Han’ın gönderdiği mektuplarda, Osmanlı arşiv belgelerinde ve günümüze kadar ulaşan ve bizim bu çalışmada örneklerini paylaştığımız Kaşgar Hanlığı sikkelerinde açıkça görülmektedir. Bu sikkelerde Kaşgar sultanları Sultan Abdülaziz ve Sultan II. Abdülhamid olarak gösterilmektedir. Diğer yandan bugün Osmanlı Devleti’ne tâbiyeti tarihçiler tarafından kabul edilen Kırım Hanlığı’nda, sikkeler Osmanlı padişahı adına değil daima Kırım hanı adına basılmaktaydı⁷⁷.

Fotoğraf 3. (Sultan Abdülaziz adına basılan Kaşgar Emareti tillası. Ön yüzünde Sultân ‘Abdü’l-‘Azîz Hân 1291, arka yüzünde Đuribe Dâr-ü’s-saltanatı Kâşgâr 1291 yazmaktadır.)⁷⁸

⁷⁷ İnalçık, a.g.md., s. 452.

⁷⁸ (Çevrimiçi) <http://www.coinarchives.com/w/lotviewer.php?LotID=2356757&AucID=2251&Lot=726&Val=ea93255e15a19f30264f7fa7321b1b7b>, 25 Mayıs 2016.

Sancak meselesine gelince; Doğu Türkistan'da da aynı şekilde hiçbir değişikliğe uğratılmadan Osmanlı sancağının kullanıldığı bilinmektedir⁷⁹. Bu da Osmanlı Devleti'ne tâbiyetin ne derecede olduğunu göz önüne sermektedir. Osmanlı Devleti'ne tâbi diğer bir devlet açısından bakarsak 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Hicaz Emirliği'nde Osmanlı sancağının kullanılmadığı, fakat Hicaz Emirliği'nin tâbiyetinin Yavuz'un Mısır seferinden beri kaynaklarda zikredildiği görülmektedir⁸⁰. Ayrıca Yakub Han'ın veliaht tayininin meşruiyetini Osmanlı padişahının onayına sunması Hicaz Emirliği'nde ve Kırım Hanlığı'nda da görülmektedir. Daha sonraki süreçte de Yakub Han'ın ölümünün ardından Doğu Türkistan'da meydana gelen taht kavgalarında, Osmanlı Devleti tarafından gönderilen subayların, ekber ve erşed olan Bek Kulu Han'ı meşru hükümdar olarak gördüğü ve onu desteklediği belgelerden anlaşılmaktadır. Kaşgar Hanlığı'nın dış ilişkiler yürütmesi de tâbiyet ilişkisine aykırı olmamıştır. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika'daki protektora devletleri olan Tunus Sultanlığı ve Cezayir Dayılığı da yabancı devletlerle dış ilişkiler yürütmüştür.

Bu çıkarımlarla Kaşgar Hanlığı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na tâbi, protektora bir devlet olduğu, Doğu Türkistan'ın bu dönemde Osmanlı himayesinde, memâlik-i mahrûsa dâhilinde kabul edildiği görülmektedir. Bu durumda çizilen Osmanlı Devleti haritalarında diğer protektora devletler gösterildiğinden Kaşgar Emirliği'nin de gösterilmemesi bir eksikliktir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin nüfus, yüzölçümü, coğrafi şartları vb. özellikleri değerlendirilirken Kaşgar Emirliği'ne de değinilmesi tarih ilmi açısından daha doğru olacaktır.

⁷⁹ BOA., Yakub Han'a yazılacak fermanın sureti, İ., Meclis-i Mahsus, nr.2343, Lef. I.'den naklen, Saray, a.g.e., s. 111.

⁸⁰ Kurşun, a.g.md., s. 437.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA., Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı, 454/34

BOA., A., MKT., MHM., 460/87

BOA., A., MKT., MHM., 460/90

BOA., HR., Tercüme Odası, 515/17

BOA., İrade Hariciye, 233/1378

BOA., İ.HR., 264/15817

BOA., İ., Dahiliye, 705/ 49343

BOA., Sadaret Divan Mühimme Evrakı, 22/8

BOA., Yıldız Esas Evrak, 91/33

BOA., Y., EE., 9/4

BOA., Y., EE., 91/11

BOA., Y., EE., 91/41

BOA., Y., EE., 92/28

BOA., Y., Perakende Evrakı Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi, 2/14

2. Gazeteler

Basiret Gazetesi

Albany Register

Evening Star

Memphis Daily Appeal

The Charlotte Democrat

The Herald And Mail

The New York Herald

The Sun

Vakit Gazetesi

3. Kitaplar, Tezler, Makaleler ve Ansiklopedi Maddeleri

Aktepe, Münir: **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, Cilt: XIV, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Andican, A. Ahat: **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya**, İstanbul, Doğan Kitap Yayınları, 2009.

Babcock, Philip (ed.): **Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged**, Springfield, 1981.

Boulger, Demetrius Charles: **The Life of Yakoob Beg; Athalik Ghazi, And Badaulet; Ameer of Kashgar**, Londra, Woodfall and Kinder, 1878.

Demirağ, Yelda: "1755-1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan", **Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 3, 2014, s. 229-245.

Eraslan, Cezmi: **II. Abdülhamid ve İslâm Birliği**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1992.

Gömeç, Saadettin: "Osmanlı Devleti'nin Türkistan ve Doğu Politikası", **Yeni Türkiye Dergisi**, Cilt: XXXI, Sayı: 731, 2000.

Halaçoğlu, Yusuf: "Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in Kaşgar'a Dair Eseri", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 13, 1987, s. 521-549.

İnalçık, Halil: "Kırım Hanlığı", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s. 450-458.

Karpat, Kemal H.: **İslâm'ın Siyasallaşması Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013.

Koltuk, Nuran (ed.): **Osmanlı Belgelerinde Doğu Türkistan**, İstanbul, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 2016.

Kurşun Zekeriya: "Hicaz (Osmanlı Dönemi)", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XVII, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 437-439.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri: "Hicaz", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XVII, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 432-437.

Papp Sandor: “Vasal”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XLIII, Ankara, 2012, s. 531-534.

Sami, Şemsettin: **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul, Şifa Yayınevi, 2015.

Saray, Mehmet: **Doğu Türkistan Türkleri Tarihi**, İstanbul, Aygan Yayıncılık, 2015.

.....: **Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasî Münasebetler (1775-1985)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.

Uygur, Feyzullah: **Doğu Türkistan Tarihi: (1864-1884)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.

Wusiman, Paizula: **A.N. Kuropatkin ve Onun Kaşgarya Adlı Eseri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.

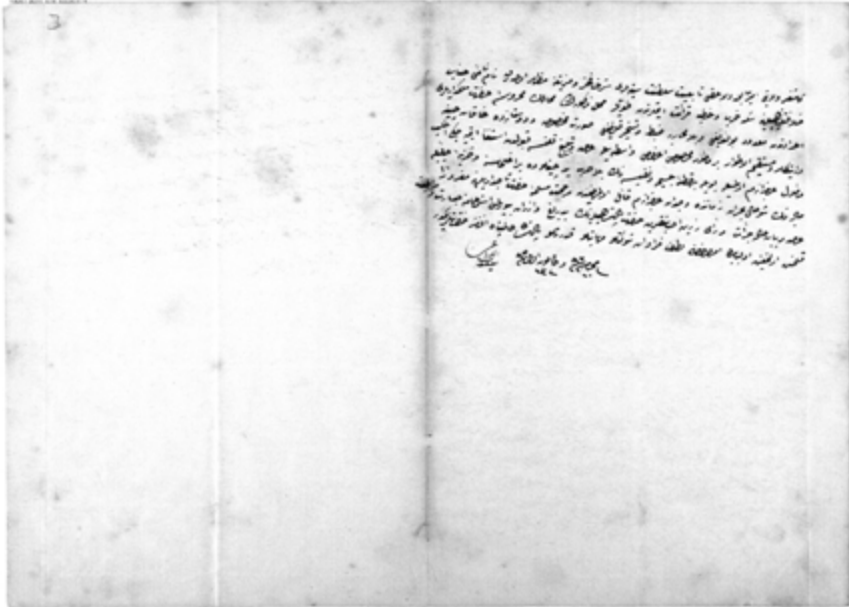
Yavuz, Nuri: “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kâşgar Emirliğiyle Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkiler ve Ali Kâzım İbrahim Efendi'nin Layihası”, **G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXIII, 2003, Sayı: 2, s. 41-60.

Yücel, Mualla Uydu: “Yakub Beg”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XLIII, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 277-288.

Ekler

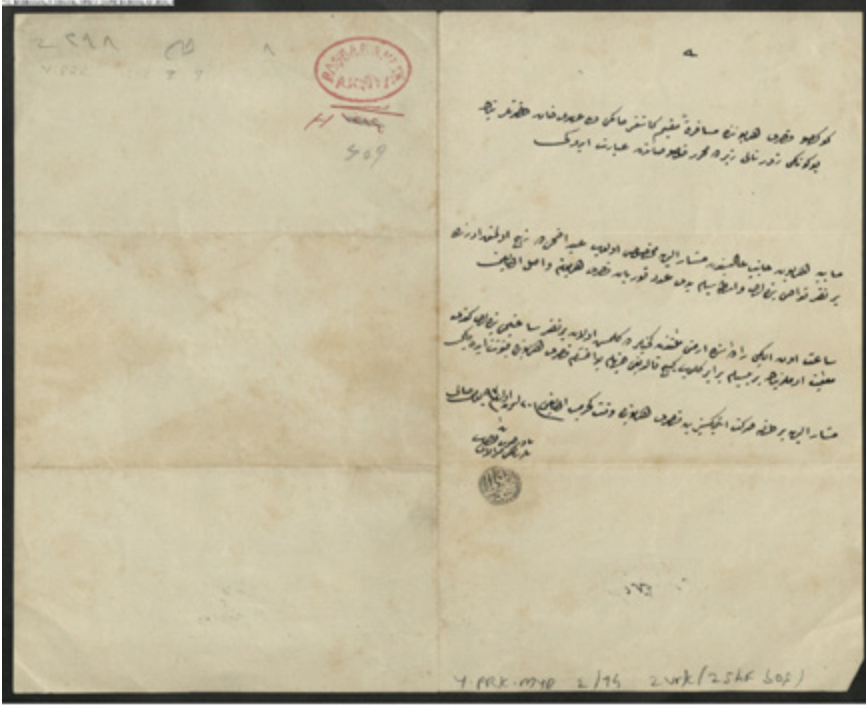

Y.EE.00091

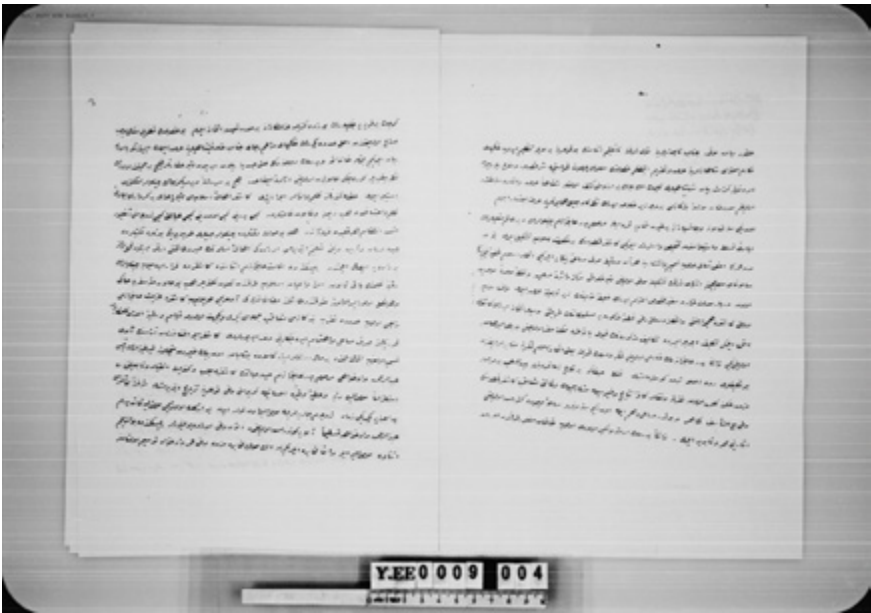
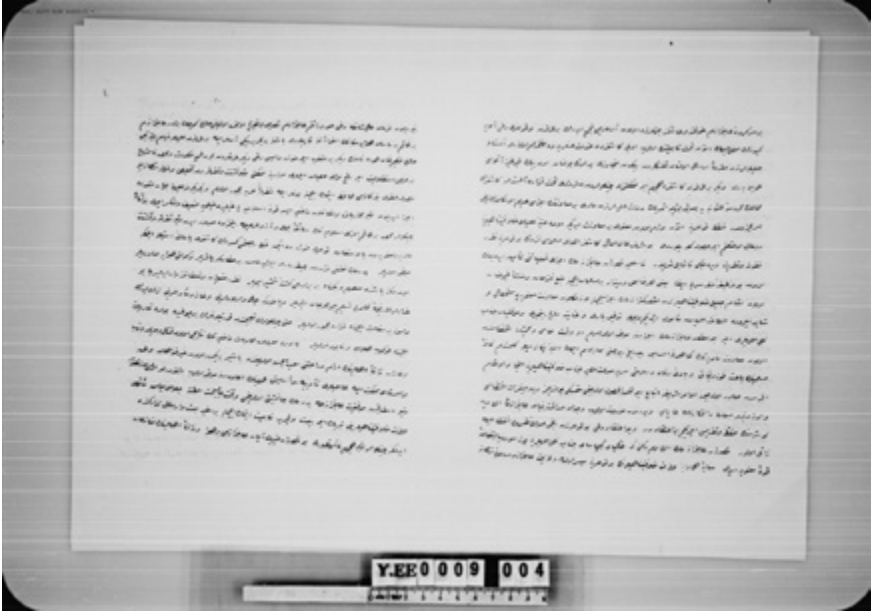
Y.EE.00091

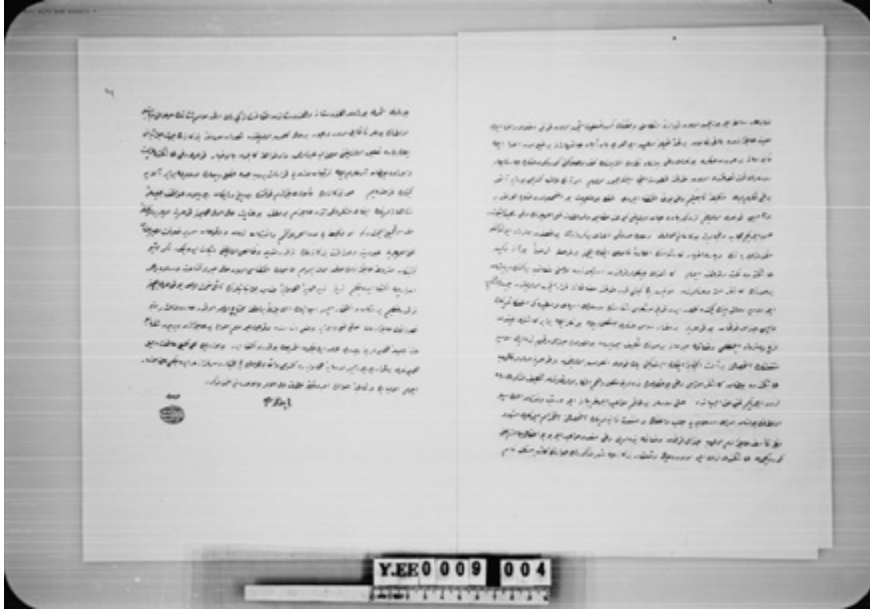
Ek 1: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y., EE., 91/41 (Kaşgar sefiri Yakub Töre'nin padişaha sunduğu rapor)

Y.PRK.MYD.00002.00014.001

Ek 2: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y., PRK., MYD., 2/14 (Bek Kulu Bey'in Gökusu Kasrı'ndaki misafirliğe ile ilgili evrak)

Ek 3: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y., EE., 9/4 (Bek Kulu Han'ın Sultan II. Abdülhamid'in isteği üzerine sunduğu layiha)

Ek 4: Basiret Gazetesi, 29 Nisan 1293 (Kaşgar Emirliği'nin Çin ile savaşı sonlandıracağına dair gazete haberini içeren sayfa)